

Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

16. Про схвалення Стратегії розвитку морських портів України на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 р. № 1051-р // Офіційний вісник України. – Офіц. вид. – 2008. – № 58. – Ст. 1946.
17. Про схвалення Стратегії розвитку суднобудування на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 травня 2009 р. № 581-р // Офіційний вісник України. – Офіц. вид. – 2009. – № 42. – Ст. 1413.
18. Сташко І. Програмне регулювання малого та середнього бізнесу в регіонах / І. Сташко, Н. Прокопович // Сучасний соціокультурний простір : матеріали Інтернет конференції (20-22 вересня 2007 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : <http://intkonf.org/>
19. Третьяк Е. В. Правоохоронні програми, як форма державного управління (адміністративно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.07 / Е. В. Третьяк. – Дніпропетровськ, 2009. – 23 с.

Рецензент: д.ю.н., професор Баймуратов М.О.

УДК 341

Савчук К.О.,

к. ю.н, старший науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ВНЕСОК ІГНАТІЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА ІВАНОВСЬКОГО В РОЗВИТОК НАУКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. В цій статті досліджуються міжнародно-правові погляди відомого вітчизняного юриста-міжнародника XIX - початку XX сторіччя Ігнатія Олександровича Івановського.

Аннотация. В этой статье исследуются международно-правовые взгляды известного отечественного юриста-международника XIX – начала XX столетий Игнатия Александровича Ивановского.

Annotation. This article is devoted to analysis international-legal thoughts of well-known domestic international lawyer of the XIX – beginning of XX centuries Ivanovsky Ignatij Aleksandrovich .

Постановка проблеми. Одним з головних наукових центрів, в якому зароджувалася і розвивалася вітчизняна доктрина міжнародного права був утворений у 1865 році Новоросійський (Одеський) університет. Університет було засновано на базі Рішельєвського ліцею, який існував в Одесі з 1817 року. Протягом 1884-1896 років з цим університетом була пов'язана наукова і викладацька діяльність відомого юриста-міжнародника та державознавця Ігнатія Олександровича Івановського (1858-20-ті роки XX ст.), фахівця в сфері законів та звичаїв війни та міжнародного кримінального права, який зробив значний внесок в розвиток міжнародно-правової науки та практики. Міжнародно-правові погляди цього вченого

досі не привертала належної уваги сучасних вітчизняних юристів-міжнародників. Біографічний нарис та загальний огляд наукових праць І.О. Івановського містяться у фундаментальній праці академіка В.Е. Грабаря «Матеріали до історії літератури міжнародного права в Росії (1647-1917)» [1, С. 440-441]. У праці Д.Б. Левіна «Наука міжнародного права в Росії в кінці ХІХ та на початку ХХ ст.» [13, С. 42-43] дається аналіз поглядів І.О. Івановського на природу міжнародного права, але не досліджується його науковий доробок в цілому. Автор даної статті звертався до наукової спадщини І.О. Івановського як самостійно, так і у співавторстві з В.Н. Денисовим [2, 14].

Метою даної публікації є комплексний аналіз міжнародно-правових поглядів І.О. Івановського та його внеску у розвиток науки міжнародного права.

Викладення основного матеріалу. Ігнатій Олександрович Івановський народився у 1858 році у містечку Германівка Київської губернії (тепер це село Обухівського району Київської області). Навчався у Другій київській гімназії. У 1877 році він вступив на юридичний факультет Університету Святого Володимира (Київського університету), який закінчив у 1881 році. Про широке коло його наукових інтересів свідчить той факт, що протягом 1881-1882 років він також навчався на філологічному факультеті цього університету. Однак отримати ще й філологічну освіту у нього не було можливості, оскільки у 1882 році він був залишений на кафедрі міжнародного права юридичного факультету для підготовки до професорського звання. У 1884 році І.О. Івановський захищає в Університеті Святого Володимира дисертацію *pro venia legendi* (на право читання лекцій в університеті), присвячену аналізу Женевської конвенції про покращення участі поранених на полі бою від 22.08. 1864 року і стає приват-доцентом кафедри міжнародного права Новоросійського (Одеського) університету. Крім курсу міжнародного права в університеті І.О. Івановський також викладав політичну економію в Одеському комерційному училищі. Після захисту в Університеті Святого Володимира у 1889 році магістерської дисертації «Взаємне сприяння держав в здійсненні слідств зі справ кримінальних» він був призначений екстраординарним професором цієї ж кафедри. В 1896 І. О. Івановський переїхав до Санкт-Петербургу, де працював професором кафедри державного права Санкт-Петербурзького університету та водночас викладав в Олександрівському ліцеї і в Олександрівській військово-юридичній академії. У 1904-1905 та 1918 він займав посаду декана юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету. У 1905 брав участь у комісії О.Г. Булигіна щодо розробки положення про скликання Державної Думи. На жаль автору цих рядків не вдалося точно встановити деталі останніх років життя вченого чи хоча б з'ясувати точну дату його смерті. За даними В.Е. Грабаря, він працював на юридичному факультеті до самої смерті у 20-х роках минулого століття [1, С. 440].

Як вже зазначалося вище, І.О. Івановський відомий своїми дослідженнями як в галузі міжнародного, так і державного права. За тогочасною традицією І.О. Івановський розпочав свою викладацьку діяльність у Новоросійському університеті у 1884 році з вступної лекції «Визначення, основні засади, завдання та значення міжнародного права» [12], яка в тому ж році була надрукована у «Записках Імператорського Новоросійського університету». Ця невелика за обсягом (лише 14 сторінок), але глибока за змістом праця містить в концентрованому вигляді погляди вченого на загальні проблеми міжнародного права.

На думку вченого, для задоволення своїх найрізноманітніших потреб та гармонійного розвитку сил людина повинна поєднувати власні сили з силами інших людей. Культурний розвиток людини обумовлює постійне розширення кола потреб людини, що в свою чергу обумовлює збільшення та розвиток різних форм спілкування між людьми - таких як сімейний союз, родовий союз, сільська та міська громади тощо. «Людина, внаслідок різноманітності цілей, які вона переслідує, в один і той же самий час є членом найрізноманітніших союзів, а ці останні в свою чергу приходять до співвідношення між собою і теж організуються у вищі одиниці або входять до них як частина до цілого» [12, С. 268], - зазначав він. Вчений наголошує на тому, що хоча держава виступає «вищою формою людського співжиття, вищим союзом, вищим правовим інститутом» [12, С. 269], вона не є остаточною формою людського співіснування. І.О. Івановський підкреслював, що для успішного виконання своїх функцій на сучасному рівні культури держави не можуть обходитися без взаємного сприяння. «Якщо б будь-яка держава замкнулася в своїх межах і припинила будь-які зовнішні зносини, то це потягнуло б за собою цілий ряд шкідливих наслідків як для інших держав, так і для неї самої» [12, С. 270]. Отже, внаслідок природного невідворотного ходу розвитку всі народи змушені вступати між собою в різноманітні політичні, економічні, соціально-культурні відносини. Сучасні цивілізовані держави не можуть існувати відокремлено одна від одної, тому що їх пов'язує між собою ціла низка взаємних інтересів. Тобто, з точки зору І.О. Івановського, незалежні держави вже не можуть розглядатися як найвища форма людського спілкування, оскільки «вони самі входять як члени до складу вищої цілості – союзу між державами або союзу міжнародного, який врешті решт повинен стати вінцем організації всього людства та пов'язати його воедино» [12, С. 271]. Зрозуміло, що міжнародний союз не може обійтися без певних правових засад, які втілюються в міжнародних звичаях та договорах. Спираючись на такі міркування, І. О. Івановський дає своє визначення міжнародного права, відповідно до якого це - «сукупність юридичних норм, що визначають взаємні відносини держав як самостійних політичних одиниць» [12, С. 272].

Розвиваючи притаманну для вітчизняної науки і найбільш послідовно розроблену В.П. Даневським концепцію щодо міжнародного союзу як вищої форми людського спілкування [15, С. 371], І.О.

Івановський писав, що основу міжнародного спілкування та міжнародного права складають дві головні ідеї: суб'єктивна ідея (ідея самостійності держав) та об'єктивна ідея (ідея союзу між ними). Гармонійне поєднання обох цих ідей є джерелом всіх прав і обов'язків держав у міжнародному житті, тобто всього змісту міжнародного права. Він критикує абсолютизацію ідеї державного суверенітету, яка була притаманна деяким представникам тогочасної німецької доктрини міжнародного права, зокрема А. Лассону, хоча в той же час і підкреслює, що «в міжнародному житті суб'єктивна засада – суверенітет держави виступає з більшою силою, різкістю та самостійністю у відношенні до засади об'єктивної – ідеї союзу, чим в інших сферах правового життя» [12, С. 274].

І.О. Івановський справедливо наголошував на тому, що, коли держава стає членом міжнародного спілкування, вона не втрачає своєї самостійності у внутрішніх та зовнішніх справах. «Вона (держава – К.С.) отримує визнання і в міждержавному союзі, але за умови, якщо держава зі свого боку буде визнавати таку ж самостійність інших держав і поважати загальний міжнародний порядок» [12, С. 274]. Тобто в міжнародному праві, так само як і у праві внутрішньому, права нерозривно пов'язані з обов'язками. Вчений проводить цікаву паралель між внутрішньодержавними та міжнародними відносинами, порівнюючи важливість забезпечення свободи окремого індивіда та самостійності держави. Особливо він підкреслює той факт, що всі самостійні держави міжнародного союзу як суб'єкти міжнародного права є рівними, хоча ступінь впливу різних держав на міжнародні справи буде різною. «Величезна Росія та маленька Голландія як суб'єкти міжнародного права – рівні, неоднаковість їх впливу на міжнародні справи не може підлягати сумніву» [12, С. 275], - цілком слушно зазначає він. З самостійності та рівності всіх суб'єктів міжнародного права випливає і їхнє право здійснювати захист своїх прав власними силами, включаючи і право війни. І.О. Івановський вважав, що міжнародний союз держав ніколи не повинен перетворитися на всесвітню державу. В такій державі відносини між її складовими частинами регулювалися б нормами державного, а ні в якому разі не міжнародного права, і, за влучним виразом вченого, всесвітня держава стала б «труною для міжнародного права» [12, С. 275].

Досліджуючи завдання та значення міжнародного права, І.О. Івановський зауважує, що вони обумовлюються тією сферою відносин, яку воно регулює. Він констатує подвійний характер зв'язку між внутрішнім та зовнішнім життям держав: з одного боку внутрішньодержавні відносини здійснюють вплив на міжнародне життя, але з другого боку, і міжнародне спілкування здійснює потужний вплив на соціальні та політичні відносини в межах однієї держави. «Тільки в міжнародному житті і тільки завдяки взаємному обміну послугами кожен народ може досягти найбільш повного розвитку своїх різноманітних сил та здійснити своє життєве призначення, а культурні надбання окремих народів можуть стати загальним надбанням і просунути наперед

загальнолюдське життя» [12, С. 277], - зазначає І.О. Івановський. Однак це величезне значення міжнародного обігу може реалізовуватись лише за наявності в міжнародному житті певного правового порядку – тобто міжнародного права. Отже, головне завдання міжнародного права полягає в тому, щоб «...об'єднати людство в єдиний союз на засадах справедливості» [12, С. 278]. І.О. Івановський ще раз особливо наголошує, що лише міжнародне право здатне захистити права людської особи поза межами своєї батьківщини та гарантувати незалежне існування як великих, так і малих держав.

Аналізуючи науковий доробок І.О. Івановського в галузі міжнародного кримінального права варто перш за все згадати захищену ним у 1889 році в Університеті Святого Володимира магістерську дисертацію «Взаємне сприяння держав в здійсненні слідств зі справ кримінальних» [3]. Ця праця – перше у юридичній літературі комплексне дослідження міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у сфері здійснення слідчих дій. В першій частині цієї монографії І.О. Івановський здійснив історичний огляд положень міжнародних договорів та внутрішнього законодавства держав, які регулюють питання співробітництва у здійсненні кримінального слідства, що дозволило йому зробити висновок про те, що цей інститут є порівняно новим для міжнародного права. Перші окремі згадки про надання взаємної допомоги у кримінальних справах починають зустрічатися у договірній практиці держав у кінці XVII - першій половині XVIII століття, а перші спеціальні постанови внутрішнього законодавства з цього питання з'являються не раніше другої половини XVIII століття.

Друга частина книги присвячена дослідженню чинних на той час норм міжнародного права щодо взаємної допомоги держав у здійсненні слідства у кримінальних справах. І.О. Івановський підкреслює, що єдиною підставою виникнення юридичного обов'язку держав виконувати взаємні судові доручення є укладений між ними міжнародний договір. «Це, однак зовсім не означає, що міжнародні зносини не могли відбуватися або не відбувалися і за відсутності трактатів. Ні: і окрім трактатів, внаслідок взаємного інтересу, держави постійно надають одна одній допомогу у справі здійснення судочинства. Але роблять це вони не внаслідок обов'язку, а лише користуючись своїм правом» [3, С. 65], - наголошує він. Праця І.О. Івановського містить детальний виклад конвенційних норм тогочасного міжнародного права та положень внутрішнього законодавства європейських та американських держав щодо порядку передачі судових доручень з однієї держави до іншої, форми та мови, виконання та відмови від виконання, особливостей окремих видів таких доручень (допит свідків за дорученням іноземного суду або їхня явка у цей суд, направлення ув'язнених з однієї держави до іншої для очних ставок або надання свідчень, передача речових доказів та здійснення інших слідчих дій за дорученням іноземного суду тощо). Варто відмітити, що вчений не тільки докладно узагальнює міжнародно-правову практику переважної більшості

тогочасних держав, але й піддає обґрунтованій критиці ті положення чинного міжнародного права, які з його точки зору не відповідають потребам міждержавного співробітництва в сфері боротьби з кримінальною злочинністю. З нашої точки зору, ця праця І.О. Івановського є однією з базових для будь-якого дослідника міжнародного кримінального права і значною мірою зберігає своє значення і сьогодні, особливо в тій частині, що стосується генезису міжнародного співробітництва держав в сфері правової допомоги у кримінальних справах. Крім магістерської дисертації проблемам міжнародного кримінального права присвячені такі його праці як «Про значення в Росії іноземних судових вироків у кримінальних справах» (1898) [6] та підготовлена разом з Л.А. Шалландом доповідь для міжнародного пенітенціарного конгресу в Брюсселі щодо проблеми видачі власних підданих.

Питання законів та звичаїв війни І.О. Івановський почав досліджувати відразу ж після закінчення університету, захистивши у 1884 році дисертацію *pro venia legendi* «Женевська конвенція 10/22 серпня 1864 року». В подальшому він присвятив проблемі правового захисту поранених та хворих на полі бою ще ряд публікацій, а у 1891 році видав в Одесі монографію «Женевська конвенція 10/22 серпня 1864 року та право війни» [4], в основу якої була покладена його університетська промова від 30 серпня 1889 року. З притаманною йому скрупульозністю І.О. Івановський детально досліджує історію правового становища хворих та поранених в давні часи, період середньовіччя та в новий час, аналізує історичні передумови та процедуру прийняття Женевської конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 року, а також здійснює детальний аналіз та критичний огляд її основних положень.

Окремо варто відмітити працю І.О. Івановського щодо складання двотомної «Збірки чинних договорів Росії з іноземними державами» [9, 10, 11], яка була видана ним протягом 1889-1890 років в Одесі. У перший том цього видання, який в свою чергу складався з двох частин і містив змістовну вступну статтю, в якій давався огляд всіх існуючих на той час іноземних та російських збірок міжнародних договорів, увійшли міжнародні договори Росії з питань торгівлі, мореплавства та рибальства, декларації про визнання мірних свідоцтв іноземних суден, декларації про права акціонерних товариств, декларації щодо торгових та фабричних клейм, міжнародна метрична конвенція а також консульські конвенції та конвенції з питань спадкування. Другий том містив конвенції, декларації та ноти про взаємну судову допомогу та про висилку жебраків, волоцюг та безпаспортних. Сам вчений вважав, що подібні видання, окрім суто практичного значення мають виконувати і важливу теоретичну функцію - тобто сприяти вивченню чинних норм міжнародного права, оскільки «лише відштовхуючись від норм позитивного міжнародного права, які ховаються в законах та міжнародних договорах, аналізуючи їх юридично та надаючи ним теоретичне висвітлення, можливо уявити систему норм

міжнародного права з юридичним змістом та науковим значенням» [9, С. XXXIII-XXXIV]. Будучи послідовним позитивістом за своїми поглядами, І.О. Івановський наголошував, що лише таким шляхом наука міжнародного права буде в змозі обґрунтувати його юридично обов'язкову силу. Обмежений обсяг даної статті не дозволяє детально зупинитися всі наукові праці І.О. Івановського в галузі міжнародного права. Зазначимо лише, що крім розглянутої вище проблематики, він писав на тему особливостей підготовки до консульської кар'єри [7], діяльності Інституту міжнародного права [5], викладанні державознавчих наук в університетах Західної Європи [8] а також жваво відгукувався на нові публікації російських та зарубіжних авторів з міжнародного права у багаточисленних рецензіях.

Висновки. Для І.О. Івановського характерним є позитивістське розуміння юридичної природи міжнародного права. Не дивлячись на те, що дослідженнями в галузі міжнародного права він займався порівняно недовго, перейшовши потім до державного права, в історії вітчизняної науки міжнародного права він займає вагоме місце завдяки своїм працям, присвяченим природі міжнародного права, міжнародно-правовому співробітництву держав в сфері здійснення кримінального слідства, законам та звичаям війни та узагальненню договірної практики Російської імперії з широкого кола питань.

Використані джерела:

1. Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917) / В. Э. Грабарь. – М., 2005. – 847 с.
2. Денисов В.Н., Савчук К.О. Івановський Ігнатій Олександрович / В. Н. Денисов, К. О. Савчук // Антологія української юридичної думки. Том 8: Міжнародне право / Упорядники: В.Н. Денисов, К.О. Савчук; відп. редактор В.Н. Денисов. – К., 2004. – С. 265-267.
3. Ивановский И.А. Взаимное содействие государств в производстве следствий по делам уголовным / И. А. Ивановский. – Одесса, 1889. – 149 с.
4. Ивановский И.А. Женевская конвенция 10/22 августа 1864 года и право войны / И. А. Ивановский. – Одесса, 1891. – 106 с.
5. Ивановский И.А. Институт международного права и юридические общества / И. А. Ивановский // Вестник Европы. - 1895. - № 2. - С. 522-540.
6. Ивановский И.А. О значении в России иностранных судебных приговоров по уголовным делам / И. А. Ивановский // Право. - 1898. - № 1. - столбцы 16-19; 1898. - №2. - столбцы 9-16.
7. Ивановский И.А. О подготовке лиц, посвящающих себя консульской карьере и о роли в этом отношении высших коммерческих школ / И. А. Ивановский. – Одесса, 1886. – 56 с.
8. Ивановский И.А. О современной постановке преподавания государственных наук в некоторых университетах и специальных учебных заведениях Западной Европы / И. А. Ивановский // Журнал министерства юстиции. - 1897. - № 9. - С. 295-296.
9. Ивановский И.А. Собрание действующих договоров, заключенных Россией с иностранными державами. Том I. Часть I. Договоры относительно интересов промышленности / И. А. Ивановский. – Одесса, 1890. – 912 с.
10. Ивановский И.А. Собрание действующих договоров, заключенных Россией с иностранными державами. Том I. Часть II. Конвенции о консулах и о наследствах / И. А. Ивановский. – Одесса, 1890. – 169 с.

11. Ивановский И.А. Собрание действующих договоров, заключенных Россией с иностранными державами. Том II. Конвенции, декларации и ноты о взаимной судебной помощи и о высылке нищих, бродяг и беспаспортных / И. А. Ивановский. – Одесса, 1889. – 228 с.
12. Ивановський І.О. Определение, основные начала, задача и значение международного права / И. А. Ивановский // Антологія української юридичної думки. Том 8: Міжнародне право / Упорядники: В.Н. Денисов, К.О. Савчук; відп. редактор В.Н. Денисов. – К., 2004. – С. 268-278.
13. Левин Д.Б. Наука международного права в России в конце XIX и начале XX в. / Д. Б. Левин. – М., 1982. – 197 с.
14. Савчук К.О. Ивановський Ігнатій Олександрович / К. О. Савчук // Юридична енциклопедія. – Т. 6. – К., 2004. – С. 618
15. Савчук К.О. Міжнародно-правові погляди В.П. Даневського / К. О. Савчук // Права держава. Щорічник наукових праць. Випуск 19.- К., 2008.- С. 370-375.

Рецензент: д.ю.н., старший науковий співробітник Батанов О.В.